

Титаренко О. О.

УДК: 349.9.01

кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології,
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ (питання системного підходу)

Вивчення регіональних особливостей злочинності - проблема, що постійно привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних кримінологів. Відзначаючи необхідність теоретичного обґрунтування регіонального підходу, кримінологи підкреслюють його практичне значення, яке полягає у можливості, із урахуванням отриманих кримінологічних даних, диференціювати боротьбу зі злочинністю. У зв'язку з тим, що боротьба зі злочинністю є пріоритетним напрямком діяльності правосохоронних органів як на республіканському, так і на регіональному рівнях, особливе значення має методика проведення кримінологічного дослідження регіональної злочинності.

Проблеми методології регіонального підходу дослідження злочинності знайшли відображення в працях таких вчених як: С. М. Алфьорова, М. М. Бабаєва, І. І. Басецького, М. О. Беляєва, Ю. В. Бишевського, І. М. Данишина, А. І. Долгової, Г. І. Забрянського, А. П. Закалова, В. В. Луцьєва, В. І. Шакуна, та ін [3; 4; 10; 14; 15].

Наукові праці перерахованих вище авторів, безсумнівно, внесли вагомий внесок у розкриття проблеми регіональної злочинності. Однак слід зазначити, що регіональний аспект злочинності розглядався або в інших соціально-економічних і політичних умовах, або відображав окремі види злочинності. Тому недостатня розробленість проблем організації, форм і методів загального й спеціально-кримінологічного попередження злочинності

в окремому регіоні з врахуванням сучасного соціально-економічного, геополітичного положення, а також криміногенної ситуації визначили вибір даного напрямку наукової статті.

У кримінологічній літературі під регіоном* розуміється певна частина території країни з однорідними, соціально-економічними, соціально-психологічними й демографічними ознаками, що обумовлюють особливості злочинності в даному територіально-просторовому формуванні. Таке поняття дає підставу стверджувати, що регіональний підхід дослідження злочинності виступає обов'язковим атрибутом сучасних прикладних кримінологічних досліджень. До такого висновку прийшли дослідники, як досліджували територіальні особливості злочинності [5, с. 59].

Регіональні (територіальні) особливості злочинності - проблема, що постійно привертає увагу кримінологів.

Відзначаючи необхідність регіонального підходу, кримінологи підкреслюють його практичне значення - можливість із урахуванням отриманих даних диференціювати боротьбу зі злочинністю. Встановлення закономірностей виникнення й функціонування злочинності в різних за своїм соціально-економічним, соціально-культурним і інших характеристикам регіонах істотно підвищує можливість розробки стратегічних заходів боротьби зі злочинністю.

Регіональний аспект у вивченні проблем боротьби зі злочинністю представлений у

* Термін "регіон" походить від англійського слова "region" або латинського "regio", що позначає частину території країни, що відділяється від інших областей, району сукупністю природних, історично сформованих, щодо стійких економіко-географічних і інших особливостей, що нерідко ототожнюються з особливостями національного складу населення. У словнику української мови термін "регіон" тлумачиться як "область, група країн, що сусідять, або територія, район, об'єднані по певним або загальним ознакам" [8, с. 102].

кримінології в основному двома напрямками: *порівняльно-регіональним та територіально-географічним*

Порівняльно-регіональний підхід орієнтований на кримінологічне дослідження великих територіальних утворень - області, регіону республіки [17, с. 104]. Для нього притаманний такий підхід щодо вивчення причин злочинності, який не тільки дозволяє фіксувати загальні закономірності їхнього виникнення, але й враховувати специфіку прояву їх у конкретному регіоні, що дозволяє підходити до соціальної профілактики диференційовано, з урахуванням особливостей і перспектив розвитку регіону.

Другий напрямок визначається характером територіально-географічних умов проживання людей у містах і в сільській місцевості. Неминучим слідством спостережуваної неоднотипності соціальних умов у містах і у сільській місцевості виступають розходження між "міською" і "сільською" злочинністю, які і є предметом спеціальних кримінологічних досліджень [21].

Диференційований підхід до вивчення територіальних розходжень злочинності обумовлений об'єктивно існуючим різноманіттям людських поселень, в основі якого лежать виробничо-економічні, соціально-демографічні, культурно-історичні розходження, що визначають в остаточному підсумку всю існуючу "систему розселення" [2, с. 217-218].

Метою такого дослідження може виступати вивчення впливу соціально-територіальних факторів на рівень, динаміку, структуру й характер злочинності в межах досліджуваної території. Це дозволяє провести наукове

пізнання загальних і особливих регіональних закономірностей і соціально-криміногенних детермінант, що дозволяють забезпечити розробку загальносоціальних і спеціальних заходів щодо стабілізації обстановки в регіоні.

*Територіально-географічний підхід** припускає зворотній щодо порівняльно-регіонального підходу метод дослідження, що полягає у вивченні злочинності за допомогою дослідження соціально-економічного розвитку регіону.

Сутність такої методики полягає в проведенні диференційованого просторового аналізу злочинності завдяки певним параметрам на основі розчленовування всієї досліджуваної території на більш-менш однорідні в соціально-економічному, демографічному, культурно-історичному й природно-географічному відношеннях регіони [10, с. 6-7].

Дослідженнями вчених було встановлено, що територіальні розходження злочинності визначаються особливостями цілих процесів, що відбуваються в регіонах. Насамперед, варто говорити про системний підхід до дослідження територіальної злочинності**, що являє собою сукупність наукових методів і практичних прийомів реалізації системного підходу й дозволяє розкрити специфіку регіону.

Оскільки злочинність являє собою своєрідну систему, має певний генезис, структуру взаємозв'язки, цілісність включених у неї складених компонентів і інших соціальних причин, вона містить у собі класифікації за видами, за вагою, за суб'єктом й т.п. Важливим моментом у визначенні досліджуваного соціального явища при системному підході є визначення структури*** системи, зокрема,

* В даному підході найбільш розповсюдженим є географічний та картографічний методи [22, с. 232-233]

** Уперше ідея про системність у науці вперше з'явилася в роботах К. Маркса й Ч. Дарвіна в середині XIX століття при дослідженні таких складних об'єктів, що розглядаються, як людське суспільство в біологічній сфері. Так, К. Марксом об'єктом чини в принцип системності був розглянутий в роботі "Человек", у якій вперше суспільство представлено як єдиний "соціальний організм", що має свою структуру. Є цілий ряд інших визначень даного поняття, однак, на думку Фейєрхаба, наслідок чи можливо побудувати єдине формальне визначення поняття "система": воно з неминувністю буде побудовуватися залежно від області системного дослідження [8, с. 20]. С.Е. Вішні, досліджуючи системний підхід і злочинність, окремим чином визначає систему як цілісну єдиність розчленованих, але взаємозалежних елементів, що реалізує певні функції в умовах конкретної соціальної середовища. При цьому зв'язок між елементами самої системи ширший, ніж зв'язок будь-якого елемента системи з елементами іншої системи, у тому числі й з елементами зовнішнього середовища. На думку автора, дана особливість і дозволяє проводити межі між різними системами, зокрема відокремити систему від середовища функціонування [8, с. 14].

сукупності зв'язків між елементами системи, що відображають їх взаємодію. Це дозволить вивчити структуру злочинності.

Характеризуючи регіональну злочинність як систему, варто пам'ятати, що існують *закриті й відкриті системи* [7]. *Закрита система* повністю ізольована від зовнішнього середовища, тобто не обмінюється з нею інформацією й енергією. Закриті системи не взаємодіють із зовнішнім середовищем і тому, у відповідності із другим законом термодинаміки, всі закриті системи рухаються до дезорганізації або зникнення. Цей же принцип характеризує й соціально-економічні відносини.

Навпроти, *відкрита система* безупинно обмінюється інформацією із зовнішнім середовищем. Вона одержує інформацію ззовні, перетворює або переробляє цю "сировину" і видає кінцевий продукт знову в зовнішнє середовище. Відкрита система використовує механізм зворотного зв'язку для того, щоб додати певний ступінь саморегулювання, що забезпечує постійне корегування відхилень від стану рівноваги. Відкритість системи означає, що швидкі зміни зовнішнього середовища приводять до відповідних швидких змін у самій системі. У концепції відкритих систем підкреслювалася важливість зовнішнього середовища й намагалися дати класифікацію різних її типів. Відкритість системи - інтенсивність обміну інформацією із зовнішнім середовищем - стала розглядатися як важливий параметр при дослідженні злочинності [7].

У такому випадку варто досліджувати не тільки вплив політичних, економічних, соціальних процесів на ріст злочинності, але й вплив злочинності на процеси, що відбуваються, у суспільстві.

Виявлені при цьому закономірності проєктують на соціальні процеси і явища,

порівнюються із закономірностями економічного й соціального розвитку регіону й у цілому суспільства. У першу чергу необхідно здійснити пошук взаємозв'язку політичної обстановки в країні й регіоні, ходу розвитку й спрямованості соціально-економічних і державно-правових перетворень, міграції, стану міжнародних відносин і наявності конфліктів на етнічному ґрунті, ефективності діяльності правоохоронних органів, особливостей національної й соціальної психології населення, а також національні, релігійні й сімейно-побутові традиції й звичаї й інші фактори, з ростом злочинності в конкретному регіоні.

Так, ряд дослідників дійшли висновку, що базовими характеристиками, що визначають територіальні розходження злочинності, виступають соціально-економічні явища й процеси. Було визначено, що вони є підсумком, по-перше, регіональної специфіки явищ соціально-економічного, соціально-культурного, організаційно-управлінського, правового характеру, по-друге, особливостей динаміки цих явищ у тому самому регіоні, різних характеристик умов цієї взаємодії - стану зовнішнього соціального контролю, попереджувальної й правоохоронної діяльності. Базовими характеристиками, що визначають територіальні розходження злочинності, є соціально-економічні явища й процеси. Причому соціально-економічні зміни впливають на злочинність не відразу, а через певний період, оскільки, по-перше, механізм цього впливу досліджується характеристиками населення, суб'єктивним фактором, по-друге, злочинність породжують не самі по собі економічні процеси, нехай навіть несприятливі, а негативні наслідки недостатнього обліку або ігнорування цих процесів в управлінській діяльності попередження злочинності [21]. При проведенні кримінологічних досліджень

*** Термін "структура" вживається в літературі неоднозначно. В одному випадку - це "...принцип, спосіб, зв'язок зв'язку елементів у разі нахилового цілого" [22, с. 18]. В іншому - це спосіб екзистенційної організації об'єкта, тобто спосіб зв'язку його елементів у деяке цілісне утворення. У третьому - це філософська категорія, співвідносна з категоріями "якість" / "кількість", що характеризує систему, принцип, спосіб взаємозв'язку частин цілого" [7, с. 40]. У цих значеннях як головна властивість структури підкреслюється спосіб зв'язку елементів системи, частин цілого.

виявляється й вплив географічного фактору на злочинність, але він проявляється у взаємодії із соціальними умовами життя людей і особливостями керування економікою регіону. Вивчення злочинності у взаємозв'язку із соціальним середовищем, економічними, соціальними, національними, політичними факторами дає можливість виявлення й прогнозування нерівномірності стану й динаміки злочинності по регіонах. Аналіз регіональної статистики дозволяє виявити й групувати деякі фактори територіальних аспектів злочинності, пов'язані із соціально-економічними й демографічними розходженнями на розп'янутих територіях. Поряд з існуванням регіональних факторів, що впливають на злочинність, є й інші, більш приватні умови, що впливають на криміногенну активність населення окремих територій регіону таких, як область або навіть її частина.

При аналізі злочинності найчастіше виявляється, що на її тенденції впливає певна пора року. Прикладом може служити постійна кількість зареєстрованих фактів крадіжок, хуліганств, звалтувань у весняно-літній період. Існує безліч інших обставин, що впливають на динаміку злочинності (міграційні процеси, пов'язані із трудовою діяльністю, й т.п.). Висновки з аналізу сезонних впливів злочинності найчастіше неоднозначні, але їхнє використання відносно регіонального аналізу злочинності може принести відповідні результати й дозволить сформулювати певні тенденції сезонних змін злочинності.

В будь-якому випадку у державі завжди існують регіони, які, незалежно від історичної, соціокультурної, демографічної, економічної й іншої схожості, відрізняються між собою за рівнем поширеності злочинності [20].

Пояснити таку різку криміногенну диференціацію регіонів можна існуванням загальних причин злочинності, характерних для України як для певної соціально-економічної, культурно-історичної цілісності, але є й специфічні регіональні особливості.

Криміногенна диференціація регіонів, схожих за основними соціальними і економічними характеристиками, може бути пояснена тим, що недостатньо узгоджувати територіальний розподіл злочинності із впливом однорідних, у наслідок географічної близькості, причинних факторів.

Закономірності територіального розподілу злочинності - нерівномірність, стабільність і криміногенна диференціація територій - залежать не тільки від соціальних факторів розвитку регіонів. На їхнє виникнення, існування й долю впливають кримінологічні закони, насамперед закон "кримінальної рівноваги" [18]. На думку Г. І. Забрянського закон, "кримінальної рівноваги" полягає у тому, що в кожну криміногенну нішу (клас, зону) входить певне число регіонів. Основна властивість розташування - стабільність ніші. Закону "кримінальної рівноваги" підпорядковуються, крім територіального розподілу, інші властивості злочинності, наприклад, її внутрішні структурні співвідношення [13, с. 42].

Важливу роль у дослідженні територіальних особливостей злочинності відіграють соціальні особливості регіону. Насамперед, неоднорідність соціального середовища й соціальна нерівність. У зв'язку із цим представляється правильною точка зору А.І. Долгової, яка вважає, що, аналізуючи особливості територіальної злочинності, доцільно приділяти увагу й аналізу соціально-групових і особистісних характеристик населення [15, с. 210].

При регіональному аналізі необхідно досліджувати залежність між рівнем злочинності й наявністю домінуючих певних соціально-економічних груп у складі населення, які характеризуються підвищеною криміногенністю (неповнолітні 14-17 років, чоловіка у віці 25-29 років, міські жителі з низьким освітнім рівнем, мігранти).

До соціальних проблем відносяться якісні зміни демографічної ситуації: низькі показники народжуваності й природного приросту, більш високий рівень смертності,

низька частка дітей і підлітків і відповідно висока частка осіб пенсійного віку [11 с. 91-93; 12, с. 64]. Змінюються характеристики щодо способу життя, сімейного складу, форм спілкування, мобільності, професійної й соціально-культурної мотивації, потреб, сусідських зв'язків і т.п. Корінні зміни системи розселення впливають на злочинність.

Однак наявного кримінологічного знання про природу й механізми такого впливу явно недостатньо. Це частково пояснюється тим, що об'єктом дослідження просторової поширеності злочинності дотепер були відповідні характеристики адміністративно-територіальних одиниць. Навіть при порівняльному вивченні "міських" і "сільських" злочинності розмежувальною лінією між містом і селом були адміністративні границі.

У ході вивчення соціальних груп населення треба пильну увагу приділяти соціально-етнічній структурі населення, оскільки регіональні розходження у впливі етнічних факторів на криміногенну обстановку в деяких регіонах, а особливо в Автономній Республіці Крим.

Схожі за своїм національним складом, рівню економічного розвитку регіони можуть істотно відрізнитися за рівнем злочинності. На думку В. М. Кудрявцева, причинами такого положення є:

- особливості соціальних типів злочинців, що переважають у тій або іншій області;
- різна інтенсивність конфліктних ситуацій, що з'являються в житті населення;
- ступінь поширеності таких видів асоціального поведіння, як пияцтво, наркоманія, ігроманія, бродяжництво, жебрацтво, проституція та ін.;
- особливість морально-правової свідомості населення;
- розходження в таких соціально-економічних і демографічних факторах, як характер і умови праці, інтенсивність міграції [15].

Розходження в рівні, структурі й динаміці злочинності пояснюються й тим, що

в різних регіонах, де проживає етнічно однорідне населення, існують досить різні соціальні, економічні й психологічні фактори, що впливають на поведінку людей і різняться інтенсивністю [4, с. 4].

Переваги системного підходу полягають також і в тому що він забезпечує широкі можливості для використання методів математичного моделювання, яка полягає в побудові такої моделі, що найбільш адекватно відповідає реальній обстановці в регіоні й точно відображає закономірності взаємозв'язків між процесами, що відбуваються в суспільстві, і злочинністю. На думку ряду авторів, побудова моделі динаміки стану злочинності в конкретному регіоні повинне відображати не тільки динаміку розвитку злочинності під впливом соціальних процесів, але і явища самодетермінації злочинності, діяльність правоохоронної системи, інші специфічні фактори [16, с. 3].

Результати аналітичної роботи повинні подавати вихідну інформацію для прогнозу. Саме прогнозні дані дозволяють розробити ефективні плани й організувати боротьбу зі злочинністю, вирішити питання ресурсного забезпечення цієї діяльності.

Підводячи підсумок, сказаному слід зазначити, що необхідність регіонального підходу вивчення злочинності пов'язана з його практичним застосуванням, оскільки дозволяє встановити закономірності породження і функціонування злочинності різних за своїм соціально-економічним, соціально-культурним і іншими характеристиками регіону, що істотно підвищує можливість розробки стратегічних заходів боротьби із злочинністю.

Вивчення злочинності в регіоні у взаємозв'язку з соціальним середовищем, економічними, соціальними, національними, політичними чинниками дає можливість виявлення і прогнозування нерівномірності стану і динаміки злочинності в регіоні.

Поряд з цим, аналіз теоретичної основи дослідження проблем регіональної злочинності дозволив прийти до висновку, що

найбільш об'єктивним є системний підхід, що дозволяє провести: аналіз злочинності на регіональному рівні; характеристику соціально-економічного і геополітичного положення певного регіону і його впливу на організацію попередження злочинності; виявлення причинного комплексу злочинності в регіоні; взаємозв'язок і взаємообумовленість процесів, що відбуваються в суспільстві і злочинності в регіоні.

Перечень использованной литературы:

1. Агудов В. В. Категории "форма" и "структура" / В. В. Агудов. - М., 1970.
2. Акаев Э. Б. Социально-экономическая география. Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Акаев. - М., - 1984.
3. Алфьоров С. М. Кримінологічний аналіз злочинності курортних регіонів України (на прикладі Запорізької області) / С. М. Алфьоров // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. - 2003. - № 3.
4. Бабаев М. М. Демографические процессы и проблемы территориальных различий преступности. Вопросы борьбы с преступностью / М. М. Бабаев. - М., 1974.
5. Белая Н. А. Вопросы методологии регионального подхода к исследованию преступности / Н. А. Белая, В. М. Цалиев // Вестник ЛГУ. - Вып. 3. - 1986.
6. Блауберг И. В. Системный подход: предпосылки, проблемы, трудности / И. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. - М., 1969.
7. Ванничкин Д. Е. Кримінологическая характеристика и предупреждение преступности в регионе (на материалах Ставропольского края): автореф. дис. на соискания степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право" / Д. Е. Ванничкин. - Ставрополь. - 2004. - 19 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і голов. ред. В. Т. Бусел. - К.; Ірпінь, 2003.
9. Видин С. Е. Системный подход и преступность / С. Е. Видин. - М., 1980.
10. Габияни А. А. Некоторые вопросы географии преступности (по материалам Грузинской ССР) / А. А. Габияни, Р. Г. Гачецидзе. - Тбилиси. - 1982.
11. Гладких В. И. Преступность в сверхкрупном городе и ее предупреждение органами внутренних дел (на материалах Москвы): монография / В. И. Гладких. - М., 1994.
12. Гришаков А. Особенности демографического развития крупнейших городов (по материалам РСФСР) / А. Гришаков, Н. Мироз // Крупнейшие города - их настоящее и будущее. - М., 1979.
13. Забрянский Г. И. Криминологическая классификация регионов Российской Федерации / Г. И. Забрянский // Укрепление законности и борьба с преступностью. Вестник МГУ. - Сер. 11. - Право. - 1993. - № 2.
14. Замяток А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика: У 3-х кн. - К., 2008. - С. 69-80.
15. Криминология Учебник / Под ред. А. И. Долговой. - М., 1997.
16. Курушин В. Д. Имитационная система криминологического регионального анализа / В. Д. Курушин, В. А. Минаев, А. П. Полежаев. - М., 1990.
17. Михайловская И. Б. Социально-экономическое развитие региона и противоправное поведение / И. Б. Михайловская, А. В. Возняк // Социологические исследования. - 1980. - № 4.
18. Модель регионального криминологического и уголовно-правового прогноза. - М., 1994.
19. Ростов К. Т. Преступность в регионах России (социально-криминологический анализ) / К. Т. Ростов. - СПб., 1998.
20. Свицерский В. И. О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании / В. И. Свицерский - М., 1962.
21. Сосновский В. В. Криминологическая характеристика предупреждение преступности в регионе: автореф. дис. на соискания степени канд. юрид. наук спец. 12.00.08 "уголовное право и криминология, уголовно-исполнительное право" / В. В. Сосновский. - М., 1999. - 20 с.
22. Шубадеева М. Ю. Дослідження територіальних особливостей злочинності / М. Ю. Шубадеева // Вісник Одеського ін-ту внутр. справ. - 2005. - №1. - С. 232-235.